

Едгар Аллан По

Золотий жук

Харків
«ФОЛІО»
2023

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

НЕ ЗАКЛАДАЙСЯ З ЧОРТОМ НА ВЛАСНУ ГОЛОВУ

Оповідка з мораллю

«Con tal que las costumbres de un autor, — пише дон Томас де Лос Торрес у передмові до своїх «Аматорських віршів», — sean puras y castas, importo muy poco que no sean igualmente severas sus obras», що нашою мовою означає просто: коли моральність автора чиста, не дуже важливо, яка мораль впливає з його книжки. Ми гадаємо, що тепер дон Томас перебуває в чистилищі за це твердження. І з погляду поетичної справедливості найрозумніше було б тримати його там, поки «Аматорські вірші» не перестануть друкуватись або остаточно заляжуть на полицях за браком читачів. Кожен літературний твір повинен мати мораль, і, що істотніше, літературні критики відкрили, що кожен літературний твір таки має мораль. Колись Філіпп Меланхтон написав коментар до «Батрахоміомахії» й довів, що намір автора був збудити відразу до чвар. П'єр Ла-Сен, ступивши трохи далі, показує, що той намір був виховати в молоді помірність у їжі й питті. Так само Якобус Гуго переконав себе, що

© Г. Лозинська (правонаступниця Ю. Лісняка), переклад українською, 1992.

під постаттю Евеніса Гомер мав на увазі Жана Кальвіна; під Антіноєм — Мартіна Лютера; під лотофагами — протестантів узагалі; а під гарпіями — голландців. Наші сучасні вчені не менш проникливі. Вони розкривають прихований зміст у «Допотопних людях», притчу в «Паугатані», нові погляди в «Щиглику» і трансценденталізм у «Мізинчику». Одне слово, доведено, що ніхто не може сісти й написати щось без дуже глибокого задуму. Таким чином автори звільняються від великого клопоту. Романистові, наприклад, не треба дбати про мораль у романі. Вона там буде — тобто десь та буде, тож хай та мораль разом з критиками самі дбають про себе. Коли настане відповідний час, усе, що автор мав на думці й чого він не мав на думці, буде виявлене, і в «Дайелі», і в «Хлопчині з Мену», разом з усім тим, що йому слід було мати на думці, й тим, що він явно хотів мати на думці, — й таким чином у кінці все вийде на яв.

Тому нема ніяких слушних підстав у звинуваченні, висунутому проти мене деякими невігласами — що, мовляв, я не написав жодної моральної оповідки чи, точніше кажучи, оповідки з мораллю. Це не критики, яким судилось вивести мене в люди й *розвинути* мою моральність; ось у чому секрет. Мало-помалу «Північно-американський щоквартальний трамтарарам» змусить їх соромитися своєї дурості. А тим часом, у робочому порядку, спростовуючи звинувачення проти мене, я пропоную читачам оцю невеселу історію — історію, цілком очевидну мораль якої годі заперечувати, оскільки кожен може прочитати ту мораль, надруковану великими літерами в заголовку. Я покладаюся на такий спосіб — куди мудріший, ніж у Лафонтена та інших, що відкладають

ефект на останню хвилину і таким чином упихають його в самий хвіст своєї байки.

«Defuncti injuriâ ne afficiantur»¹, — такий був закон на дванадцяти скрижалях, і «De mortuis nil nisi bonum»², — це чудове правило, навіть коли йдеться про метелика «мертва голова». І тому я не маю наміру ганити свого покійного приятеля Тобі Достоббіса. Правда, він був злий як собака і вмер теж по-собачому, але чи винен він був у своїх вадах? Адже їх породив один ґандж його матері. Вона сумлінно шмагала свого малого синка, бо, як жінка порядна, всі обов'язки виконувала з радістю, а дітям, як відбивним котлетам чи оливним деревам у сучасній Греції, биття завжди йде на користь. Але вона, сердешна, була шульгою, а дітей краще не шмагати зовсім, ніж шмагати лівою рукою. Адже земля крутиться справа наліво. І шмагати дитину зліва направо не годиться. Бо коли кожний удар у належному напрямі виганяє з дитини лихі якості, то кожний удар у протилежному напрямі, навпаки, заганняє їх іще глибше. Я часто бував свідком таких езекуцій над Тобі і навіть по тому, як він відбрикується, помічав, що він із дня на день стає чимраз гіршим. І врешті крізь сльози в його очах я побачив, що ніякої надії на виправлення цього урвителя не лишилось; і ось одного дня, коли його налупцювали так, що він аж почорнів на виду й можна було подумати, ніби це якийсь юний африканець, але досягнули цим тільки того, що він почав корчитись, наче в падучій, я не міг більше витримати і, впавши навколішки, на весь голос передрек йому цілковиту згубу.

¹ Мертві не відчувають несправедливості (латин.).

² Про мертвих — нічого, крім доброго (латин.).

Справді, ця його рання розбещеність була жахлива. В п'ять місяців він уже міг так розлютуватися, що йому відбирало голос. У шість я заскочив якимось його на тому, що він гриз колоду карт. У сім місяців він набув звички обнімати й цілувати маленьких дівчаток. У вісім місяців він категорично відмовився підписатись під відозвою Товариства тверезості. Отак він місяць за місяцем розбещувався, аж поки, під кінець першого року, не тільки надумав *запускати вуса*, а ще й набув поганої звички лаятись, клясти і з кожної нагоди закладатися на щось.

Через цю останню непутящу звичку й спостигла врешті Тобі та згуба, яку я передрік йому. Така манера поводитися з літами все дужче вкорінювалася, і, ставши дорослим, він слова не міг вимовити без свого «закладаюсь». Не те щоб він закладався справді, ні, зайвого наговорювати не буду. То в нього просто була така примовка, і ніякого значення він у неї не вкладав. Просто додавав слівце для більшої виразності, цілком невинно, аби закруглити фразу. Коли він казав «закладаюсь на те й на те», ніхто й гадки не мав приймати той заклад; але я однаково вважав, що мій обов'язок — спиняти його. Звичка ця була непристойна, і я так йому й казав. Вона була вульгарна, так я його переконував. Її не схвалюють у порядному товаристві — я казав це, і то була чиста правда. Її заборонено постановою Конгресу — кажучи це, я й на думці не мав брехати. Я обурювався — та марно. Я протестував — на вітер. Я просив його — він усміхався. Я благав — він сміявся. Я вичитував йому — він шкірив зуби. Я погрожував — він лаявся. Я стусав його — він кликав поліцію. Я смикав його за ніс — він

закладався з чортом на власну голову, що більше я на таке не наважусь.

Бідність була ще одною вадою, яку прикрив фізичний гандж Достоббісової матері прищепив її синові. Він був огидно вбогий, і, мабуть, саме тому його постійні пропозиції закластись рідко виражалися у якихось грошових сумах. Чи варто казати, що ніколи не чув із його вуст такого виразу: «Закладаюся на долар». Звичайно він казав: «Закладаюся на що хочете», — а в найкритичніших випадках: «Закладаюся з чортом на власну голову».

Ця остання формула, здавалося, подобалась йому найдужче; можливо, тому, що вона означала найменший ризик. Адже Достоббіс зробився надзвичайно скупим. Якби який чорт погодився на цей заклад, Тобі програв би небагато, бо голова в нього була невелика. Але це мої власні міркування, і я не певен, чи маю право приписувати їх йому. Та хай там як, а вищезгадані слова лунали з його вуст щодень частіше, хоч як непристойно давати в заклад свою голову замість банкнотів, але схиблений розум мого приятеля неспроможен був цього зрозуміти. Зрештою він облишив усі інші форми закладу і цілком перейшов на одну: «Закладаюся з чортом на власну голову», — і то так уперто і віддано, що це мене й дивувало, й дратувало. Мене завжди дратує те, чого я не можу з'ясувати. Загадки змушують людину думати, а це шкодить здоров'ю. Правду кажучи, в самому вигляді, з яким містер Достоббіс вимовляв свою непристойну формулу — в манері виголошувати її, — було щось таке, що спочатку інтригувало мене, а потім почало гнітити: щось таке, що, не знаходячи в цю хвилину відповіднішого слова, дозвольте мені назвати *чудернацьким*; містер Кольридж,

певне, назвав би його містичним, містер Кайт — пантеїстичним, містер Карлейль — химеристичним, а містер Емерсон — суперказуїстичним. І воно почало мені не подобатись. Душа містера Достоббіса опинилась у небезпечному становищі. Я вирішив пустити в хід усю свою красномовність, аби врятувати її. Я заприсягся прислужитись йому, як святий Патрік у одній ірландській хроніці нібито прислужився жабі — «пробудив у ній почуття реальності», каже хроніка. І негайно взявся до діла. Я ще раз почав переконувати його, зібравши всю свою снагу й красномовність для останньої спроби.

Коли я докінчив своє казання, містер Достоббіс повівся вкрай двозначно. Якусь хвилину він мовчав, тільки допитливо дивився мені в обличчя. Потім нахилив голову набік і звів брови аж на лоба. Потім розвів руки долонями вперед і здвигнув плечима. Потім покліпав правим оком. Потім зробив те саме лівим. Потім дуже щільно заплющив обидва ока. Потім розплющив їх так широко, аж я по-справжньому злякався, що з цього вийде. А потім, притиснувши великим пальцем носа, визнав за доречне виконати рештою пальців якийсь рух, що його важко описати. Нарешті, сплївши руки на грудях, він зласкавився на відповідь.

Я можу пригадати тільки головні тези його мови. Що він, мовляв, був би дуже вдячний мені, якби я припнув язика. Ніякі мої поради йому не потрібні. Йому огидні мої інсинуації. Він уже не дитина й сам може подбати про себе. Невже я думаю, що він і досі маленький Достоббіс? Може, я йому не подобаюсь як людина? Може, я хотів образити його? Чи я не дурень? І чи знає моя матінка, що я не сиджу вдома? Це він питає, сподіваючись, що я не

збрешу і він зможе повестися згідно з моєю відповіддю. І ще раз він наполегливо спитав, чи знає моя мати, що я не вдома. Тоді сказав: моє збентеження мене виказує, і він ладен закластися з чортом на власну голову, що вона не знає.

Містер Достоббіс не став чекати, коли я відповім. Він крутнувся на підборах і вийшов із край несолідною поквапністю, залишивши мене самого. Я навіть зрадив. Бо він прикро вразив мене. Я навіть розсердився. Я навіть міг би спіймати його на слові завдяки тому образливому для мене закладові. Я міг би виграти для Ворога роду людського маленьку голівку містера Достоббіса: річ-бо в тому, що моя матуся дуже добре знала про мою тимчасову відсутність удома. Але Khoda shefa midêhed — «небеса дають полегкість», як висловлюються мусульмани, коли їм наступити на пальці. Мене ображено тоді, коли я виконував свій обов'язок, і я мужньо стерпів образу. Однак тепер мені здавалося, що я зробив для цього нікчемного суб'єкта все, чого лишень можна вимагати від мене, тож я вирішив більш не турбувати його своїми порадами, а полишити його на власний розум і сумління. Та хоч я відтоді й утримувався давати йому поради, але зовсім зректись його товариства не міг. Я навіть ладен був ставитись поблажливо до деяких менш неприємних нахилів його; а бувало, навіть хвалив декотрі з його лихих жартиків, як ото епікурейці хвалять гірчицю — зі слізьми на очах, так бо смутили мене його злостиві балачки.

Одного дня ми прогулювалися вдвох, пліч-о-пліч, і дійшли до річки. На річці був місток, і ми вирішили перейти по ньому. Міст був критий, для захисту від не-

погоди, і в критому ході з нечисленними вікнами було досить темно, аж моторошно. Коли ми ввійшли туди, різкий перехід від сонячного сьйва надворі до півморюку тяжко пригнітив мене. А сердезі Достоббісові хоч би що — він тільки сказав: «Закладаюся з чортом на власну голову, що ти скис».

А він чогось був у надзвичайно доброму настрої. Він був такий жвавий, що в мене зродились бозна-які лихі підозри. Цілком можливо, що він заслаб на трансценденталізм. Правда, я не досить обізнаний на діагностиці цієї недуги, щоб твердити категорично; і, на жаль, до того ж не було нікого з моїх приятелів із «Щоденника». І все ж я повірив у це, бо мого друга очевидячки посів дух якогось похмурого блазенства, що примушував його клеїти з себе дурня. Він весь час то вихилявся всім тілом, то підстрибував, обминаючи все, що траплялося на дорозі, то вигукував, то шепотів якісь гучні слова й тихі слівця, хоч вираз обличчя його весь час лишався поважний чи навіть суворий. Я не знав, що мені робити — чи стусоннути його, чи пожаліти. Врешті, пройшовши майже весь міст, ми зупинилися перед досить високим турнікетом. Я спокійно пройшов його, штовхнувши раменом, як звичайно. Але містерові Достоббісу такий спосіб не підходив. Він захотів перестрибнути через турнікет і сказав, що й обкрутнеться в повітрі. Щиро кажучи, я не повірив, що він на це спроможеться. Найкращим майстром таких стрибків із крутінням був мій приятель містер Карлайль, але й він би був тут нічого не втнув, тому я був певен, що нічого не вийде і в Тобі Достоббіса. Тому я почав доводити йому, що він просто хвалько і не зможе цього зробити. Згодом я гірко пошкодував за своїми словами — бо він

зразу ж запропонував *закластися з чортом на власну голову*, що таки зможе.

Попри давню свою постанову, я вже хотів був дорікнути йому за ці блюзнірські слова, коли раптом почув, як біля мого ліктя наче щось тихенько кахикнуло, немовби сказало: «Кахи!» Я здригнувся й здивовано оглянувся круг себе. Погляд мій нарешті впав на закуток у конструкціях мосту, де притулився якийсь низенький літній добродій вельми поважного вигляду. Годі було придумати щось більш гідне шаноби, ніж уся його постать; бо він мав на собі не тільки пристойне чорне вбрання, а й бездоганно свіжу сорочку з комірцем, акуратно відігнутих униз, на білу краватку; а волосся на голові було розчесане на проділ рівно посередині, наче у дівчини. Руки він задумливо склав на животі, а очі закотив під лоба.

Придивившись пильніше, я побачив, що його штани прикриті чорним шовковим фартухом, і це мене вкрай здивувало. Та перше ніж я встиг спитати його про цю дивну річ, він перебив мене, знову кахикнувши: «Кахи!»

На це я не знайшов готової відповіді. Власне, що взагалі можна відповісти на таку лаконічну репліку? Я пам'ятаю навіть, що «Квартальний огляд» лишив без відповіді зауваження: «Пхе!» Тому я не соромлюся признатись, що звернувся за підтримкою до містера Достоббіса.

— Достоббісе! — сказав я. — Ти що, не чуєш, що отой добродій каже: «Кахи!»?

Звертаючись до приятеля, я подивився на нього вельми суворо; бо, правду кажучи, був тяжко розгублений, а коли ви дуже розгублені, треба насупити брови й дивитись люто: інакше ви напевне скидатиметесь на дурня.

ЗМІСТ

Не закладайся з чортом на власну голову <i>Оповідка з мораллю. Переклад Юрія Лісняка</i>	3
Поховані живцем <i>Переклад Юрія Лісняка</i>	16
Балачка з мумією <i>Переклад Олександра Мокровольського</i>	34
Правда про історію з містером Вальдемаром <i>Переклад Юрія Лісняка</i>	58
Чорт на дзвіниці <i>Переклад Юрія Лісняка</i>	70
Золотий жук <i>Переклад Богдани Носенок</i>	81
Вбивства на вулиці Морґ <i>Переклад Богдани Носенок</i>	128
Викрадений лист <i>Переклад Богдани Носенок</i>	172
Побачення <i>Переклад Юрія Лісняка</i>	197
Рукопис, знайдений у пляшці <i>Переклад Богдани Носенок</i>	213

Метценгерштайн	
<i>Переклад Юрія Лісняка</i>	229
Береніка	
<i>Переклад Юрія Лісняка</i>	241
Король Чума. Оповідка з алегоричним змістом	
<i>Переклад Олександра Мокровольського</i>	252
Трагічне становище. Коса Часу	
<i>Переклад Юрія Лісняка</i>	268
У полоні Мальстрему	
<i>Переклад Олександра Мокровольського</i>	280
Окуляри	
<i>Переклад Олександра Мокровольського</i>	303
Це ти	
<i>Переклад Юрія Лісняка</i>	336
Система доктора Смолла і професора Пірія	
<i>Переклад Юрія Лісняка</i>	355
Сфінкс	
<i>Переклад Олександра Мокровольського</i>	378
Як я був світським левом	
<i>Переклад Юрія Лісняка</i>	385
Провалля та маятник	
<i>Переклад Богдани Носенок</i>	393